

VIRTUS

21 | 2014

Nikolaj Bijleveld

Elites, geschiedenis en vergelijkend onderzoek

Een interview met Jeroen Duindam

251

‘Ik ben historicus’, zo moet het interview met Jeroen Duindam, hoogleraar Algemene Geschiedenis aan de Universiteit Leiden, beginnen. Misschien dat zijn opvattingen over de geschiedschrijving en over de Nederlandse samenleving wel stille getuigen zijn van de politiek idealist die hij was bij aanvang van zijn studie geschiedenis. Maar hij is bovenal een harts-tochtelijk pleitbezorger van de vergelijkende methode, een historicus die gepassioneerd onderzoek verricht naar elites, hoven en macht in de vroegmoderne tijd in Europa en Azië.

Jeroen Duindam heeft de laatste tijd gewerkt aan twee grotere projecten. In de eerste plaats geeft hij leiding aan het grote onderzoeksprogramma *Eurasian empires*, dat gefinancierd wordt door NWO. Binnen dit programma zijn acht onderzoekers aangesteld die zich richten op uiteenlopende onderwerpen, gebieden en periodes, variërend van dynastieke politiek in Zuid-India tot de kolonisatie van Siberië door Rusland. Zij worden begeleid door onderzoekers van drie universiteiten. Hieraan verbonden heeft hij een breed onderzoek uitgevoerd naar dynastieke heerschappij. Hij heeft nog maar recentelijk het manuscript opgestuurd naar Engeland. Nog dit jaar zal zijn *Dynasty. A global history of rule, 1300-1800* verschijnen bij Cambridge University Press.

In deze onderzoeken komen de thema’s samen die hem ten zeerste interesseren. ‘Elke tijd heeft elites, patronage en afgrenzingen die ondoorzichtig zijn, zeker in een stedelijke samenleving als de Nederlandse. Nederland mag dan wel te boek staan als een open en egalitaire samenleving. Elke buitenlander weet na twee drie maanden dat het allemaal ingewikkeld in elkaar zit, misschien juist wel omdat het minder uitgesproken is dan in andere landen. Norbert Elias, en eigenlijk ook Max Weber stelden al die vragen naar adel, distinctie, eer en prestige, Erving Goffman en Pierre Bourdieu eveneens. Mijn vragen en invalshoek zijn vergelijkbaar.’

Jeroen Duindam viel daarbij uiteindelijk voor de vroegmoderne tijd. Maar de keuze was niet makkelijk. ‘Veel periodes fascineerden me’, zo verklaart hij. ‘De oudheid, de middeleeuwen, de negentiende eeuw. Ik heb me als docent ook nog lange tijd verdiept in de twintigste eeuw toen ik moderne politiek doceerde. Maar in de vroegmoderne tijd had ik het materiaal en de personages waarin ik me wilde verdiepen, bovendien was het ook nog een relatief onontgonnen periode die het me mogelijk maakte mijn vragen aan de bronnen te stellen. Dat leverde me plezier op en bood me de mogelijkheid in het materiaal te kruipen.’

Een treffend voorbeeld daarvan vinden we in zijn omschrijving van Leopold I (1640-1705), keizer van het Heilige Roomse Rijk. ‘Er is veel over Lodewijk XIV geschreven, minder over Leopold I. Hij is toch eigenlijk altijd weggezet als een sukkel. Hij neemt z’n taak volkomen serieus, zit klem tussen de werkdruk en de andere, sociale verplichtingen die op zijn schouders rusten en hij probeert daar een weg in te vinden, eigenlijk op een heel integrale manier. Hij schrijft fantastisch, drie, vier talen door elkaar met zijn eigen spelling, maar niet zo makkelijk leesbaar. Het is dan aan zijn privésecretaris om daar wat van te maken. Die geeft dan aan: “Ik denk dat dit er staat.” Dat geeft een soort nabijheid tot een persoon. Dan loop je door Wenen, je kent alle straatjes, tot aan de leefomgeving van zo’n figuur. En als je dan in de Kapuzinergruft voor de lijkst van die man staat, dan denk je, ja, die ken ik. En dat is eigenlijk bizar, zeker voor mij, omdat ik van grote afstand naar die wereld kom.’

De interesse voor de thema’s koningschap en elites kwam dan ook pas in de loop van de studie. ‘Ik studeerde antropologie als groot bijvak en daar deed ik ook al snel onderzoek naar ritueel koningschap en elites. Terwijl ik de geschiedenisstudenten het boek van Elias, *Die höfische Gesellschaft*, moest uitleggen, was ik bij antropologie bezig met allerlei verschijnselen die daar eigenlijk enorm op leken, maar die niets met Europa te maken hadden, niets met de Europese adel te maken hadden, niets met staatsvorming te maken hadden.’ De spanningen tussen die twee werelden intrigeerde Duindam en versterkten zijn interesse voor de verschijnselen over grenzen en tijden heen.

De start van zijn wetenschappelijke carrière verliep niet rimpelloos, zo vertelt hij. ‘Voor mijn proefschrift verdiepte ik me in Elias. Het werd me duidelijk dat zijn beeld van het verhaal van de adel niet klopt, het zijn clichés, gebaseerd op oude literatuur, empirisch slecht onderbouwd. Het is inspirerend, maar berust op denkfouten. Dat heeft natuurlijk alles te maken met een carrière in opkomst die door het nazisme is verstoord. De kritiek werd me door de groep rondom Elias niet in dank afgenomen. Mijn promotie is bijna op een rel uitgelopen met boegeroep en gestamp vanuit de zaal. Verandering in wetenschap gaat soms niet heel makkelijk’, voegt hij hieraan toe. Een leerzame periode, concludeert hij zelf. Toch is Elias voor hem belangrijk geweest, inspirerend door de vragen die hij stelde, interessant door de mooie verhalen die hij vertelde.

Het bracht Duindam vervolgens tot een groot vergelijkend onderzoek naar de hoven van Wenen en Versailles en brengt hem in het interview meteen tot de uitspraak: ‘Vergelijking zou niet alleen de fascinatie van een enkeling moeten zijn, het is een belangrijke weg die door velen heel welsprekend aanbevolen is.’ Hij benadrukt direct dat je in het vergelijkende onderzoek moet voorkomen oude denkbeelden te gaan herhalen door verouderde, secundaire literatuur te lezen en grote typologieën te bouwen. Zo worden bekende clichés als Pruisen was een beambtenstaat, Frankrijk was absolutistisch alleen maar bevestigd.

Detail van de graftombe van Leopold I (1640-1705), keizer van het Heilige Roomse Rijk. De graftombe bevindt zich in de zogenoemde Kapuzinergruft, de keizerlijke crypte in de Kapuzinerkirche te Wenen

Jeroen Duindam is ervan overtuigd dat vergelijking je scherper doet kijken. ‘Je kijkt altijd vanuit je eigen achtergrond naar anderen, wanneer je dan weer terugkijkt met de opgedane kennis en de nieuwe vragen, leer je je basis beter kennen.’ Hij denkt daarbij vanuit een soort van antropologische constante: ‘Mensen zijn mensen, ongeacht waar en wanneer ze leven. Door de vergelijking ga je patronen en lijnen, continuïteit en gelijksoortige elementen herkennen. Dat kan op institutioneel of technisch vlak zijn, maar ook op het terrein van mentaliteiten. Voorwaarde voor een goede vergelijking is wel, dat je jezelf verplicht de allernieuwste literatuur en gespecialiseerde literatuur te lezen, dat je de specialisten in het veld raadpleegt en dat je je verdiept in de primaire bronnen.’

‘Taalbeheersing is daarmee een kardinaal punt in relatie tot geschiedenis.’ Het is dan ook met enige zorg dat hij de recente ontwikkelingen in de geesteswetenschappen beziet. Als globalisering een concentratie op de Engelse taal betekent, ziet hij het somber in. ‘Engels is belangrijk als communicatiemiddel, maar daarnaast moeten de andere talen een enorme rol spelen’, zo benadrukt hij. Vanuit deze zorgen probeert hij de studie geschiedenis in Leiden mede opnieuw in te vullen. Zijn ideaal daarbij is een instituut waar niet per se Nederlandse of Europese geschiedenis wordt gedoceerd, maar waar onderzoekers en docenten zijn verenigd die zich met verschillende gebieden bezighouden. Natuurlijk is daar relatief veel aandacht voor Nederland, Europa en de grote regio’s. Maar daarnaast moeten de studenten de mogelijkheid krijgen zich vanuit die algemeen historische principes te verdiepen in een re-

gio, met de talen die daarbij horen. ‘Dat draagt bij aan de vergelijkende wetenschap, aan die brede invalshoek die ook in Nederland nodig is.’

Een in deze zin exemplarische studie is het onderzoek van Duindam naar de hoven van Versailles en Wenen. Hierbij richtte hij zich niet op de pracht en praal waarom met name Versailles onder Lodewijk XIV bekendstond. Aardige anekdotes heeft hij desondanks over de uiterlijkheden aan de hoven en het grote belang ervan. Van de rattenplagen tot het hergebruik van het suikerwerk van een eerder feest. Lachend verhaalt hij over ‘een ceremoniemeester die met iedereen ruzie trapte, die voortdurend bezig was met zijn ambt gekocht van het familiekapitaal en er alles aan deed zijn kennis voor zichzelf te houden om daarmee zijn positie te behouden. Tegelijkertijd aasde iedereen op zijn kennis, omdat eigenlijk niemand precies wist hoe het hoorde.’ Maar ook over de edelman die meer dan tien jaar lang zijn mensen uit eigen zak moest betalen omdat de koning zijn hofhouding niet kon onderhouden aangezien hij al zijn geld spendeerde aan oorlogen. Hij besluit dan ook: ‘De bronnen tonen aan dat zowel de pracht en rijkdom als de absolute orde sterk zijn overdreven. Het is vaak ook een beetje Haagse kak, het is het laten zien van pracht en praal, ook als je geen middelen meer hebt om die in stand te houden.’

254

Jeroen Duindam richtte zich in zijn onderzoek meer op het functioneren van de hoven achter de façade. Hij benadrukt opnieuw dat de menselijke maat hem hierin steeds weer blijft verbazen, ‘dat er altijd dezelfde patronen en lijnen te herkennen zijn, dat is de motor waarop wij mensen draaien.’ Hij wijst daarbij onder meer op ‘de grote continuïteit en overeenkomsten in hoe elites wereldwijd werden gevormd en wat het bekende cliché van de Europese geschiedenis is: we hebben *new monarchies* en wat is de definitie bijna van deze *new monarchies*: zij onderdrukken de *baronial revolts*, onderdrukken de edelen en duwen burgers omhoog in het bestuur. Net als elk gezond cliché zit er een kern van waarheid in, tegelijkertijd is het verabsoluteerd.’ Duindam benadrukt dat we al een tijd weten dat de neergang van de adel vanaf de late zestiende en zeventiende eeuw een dominant beeld is geworden dat eigenlijk niet klopt.

Hij voegt er aan toe dat het hem in zijn recente comparatieve studie nog duidelijker is geworden hoe Europa door de fundamentele maatschappelijke en politieke veranderingen in de periode 1750-1850 is gaan afwijken van globale en zeer gangbare patronen. ‘In mijn onderzoek zie ik wereldwijd en in alle periodes steeds weer opnieuw elites ontstaan. Ook het nieuwe boek van Hamish Scott dat binnenkort bij Oxford University Press verschijnt, laat heel duidelijk zien dat adel niet hetzelfde blijft. Er komt steeds nieuw bloed bij in de vorm van *social climbers* en er vallen een heleboel af die het niet redden.’ Er werden bijvoorbeeld nieuwe ordes ingesteld waardoor de bovenste adelsrangen opnieuw door de monarchie werden gedefinieerd. ‘Maar we moeten de vorsten dan ook niet alle macht toekennen’, zo vervolgt Duindam. ‘Wat je tegelijkertijd ziet is dat een koning maatregelen neemt, bepaalde zaken hervormt en een overgang markeert. Maar de elites weten daarop te reageren en binnen twintig, dertig jaar, als zo’n koning ouder en zwakker wordt, is de zaak niet zozeer terug bij af, maar is de hervorming in haar tegendeel verkeerd.’ De Europese hoven waren kortom verdeelcentra waaraan hoge edelen vermengd met nieuwe elites door de vorsten nauw verbonden werden en waarop zij zich blijvend oriënteerden tot in de negentiende eeuw.

‘Als je een mondiaal perspectief hebt en kijkt naar een langere periode zie je een proces

dat zich keer op keer herhaalt.' Het is eigenlijk een curieuze afwisseling die voortdurend optreedt en die zo duidelijk naar voren komt in het comparatieve onderzoek, zo benadrukt Duindam. 'Koningen hebben een groep steunpilaren die neigen tot een te grote onafhankelijkheid, dat worden regionale zetbazen. Dan zoek je, trek je anderen naar je toe om als tegenwicht te gebruiken. Dat is een balanceermechanisme dat hij herkent bij de slavenelite in het Osmaanse Rijk en de *literati* in China in een vroegere periode. De oude, gevestigde elites die op basis van erfelijkheid functioneren worden gedeeltelijk naar de marge gemanoeuvreerd door een centrale machthebber die z'n verdelingspotentieel gebruikt om nieuwe elites naar binnen te trekken. Wat je ook weer krijgt is dat de nieuwe elites het distinctiemodel imiteren, de oude elites imiteren en zich half vermengen.'

Duindam trekt nadrukkelijk parallellen met het heden, met opmerkingen over elitevorming en sociale afgrenzing in onze hedendaagse samenleving. Het komt dan ook niet als een verrassing dat hij blijft benadrukken dat geschiedenis, het bestuderen van het verleden, ons ook heel veel leert over het heden. Met lichte zelfironie benadrukt hij dat de prioriteiten daarbij nog wel kunnen verschillen. Zo werd hij na het verschijnen van zijn dissertatie *Macht en mythe* (1992) gebeld door *De Telegraaf*. Na een uitgebreid gesprek zei de journalist. 'OK, en nu ter zake, wat zegt dat over ons Oranjehof?' Hij lacht. 'Het blijft opmerkelijk', zo voegt hij er aan toe, 'dat ondanks dat de monarchie sinds de negentiende eeuw in heel Europa in een aantal etappes een andere rol heeft gekregen, zij als verdeler van distinctie nog steeds een rol speelt. Je hoort mensen wel zeggen dat ze niet zoveel met het koningshuis hebben, maar ze laten zich er tegelijkertijd op voorstaan als ze ergens voor zijn uitgenodigd. Dat bezie ik met een milde verbazing. Daarnaast zien we bijvoorbeeld bij de nieuwe rijken ook pogingen om distinctie te verwerven. Vroeger wilde een rijkaard nog wel eens de bouw van een klooster financieren, maar dat is tegenwoordig niet meer zo populair. Er zijn nu andere manieren om geld legitiem, zichtbaar en sociaal te maken. Je zou kunnen zeggen dat er hier sprake is van een veredeling van geld door er hogere doelen mee te dienen. Het is

255

Jeroen Duindam,
hoogleraar Algemene
Geschiedenis aan de
Universiteit Leiden (foto
part. coll.)

de steeds weer terugkerende behoefte aan distinctie, van elitevorming, die op verschillende manieren kan worden vervuld.’

‘De mogelijkheid om dezelfde vragen te stellen over de tijd en over de grenzen heen’, zo vat Duindam samen, ‘laat ons patronen en mechanismen herkennen, we zien daarin de menselijke maat.’ Heel nadrukkelijk zoekt hij hiernaar in verleden en heden. Tegelijkertijd herkennen we hierin misschien ook wel de jonge student die ooit voor de geschiedenis koos. ‘Ik begon als een redelijk doorsnee student die wist hoe de wereld in elkaar zat en politieke problemen wilde oplossen, half politieke ambities had.’ Het waren de grote vragen in de hedendaagse samenleving die vroegen om antwoorden. De grote vragen, zo werd hem na een jaar duidelijk, lieten zich stellen in het verleden. ‘De wereld zit niet eenvoudig in elkaar, je kunt de zaken wel begrijpen, maar het is alleen veel ingewikkelder dan ik destijds ooit had gedacht. Ik keek op een nieuwe manier naar de wereld om me heen, dat riep vragen bij me op die me niet meer loslieten.’ Het lijkt dan ook geen grote stap van de jonge politicus die ooit geschiedenis ging studeren, naar de hoogleraar tegenover me die onvermoeibaar en met zichtbaar plezier de menselijke maat onderzoekt en blootlegt.

256

Dr. Nikolaj H. Bijleveld is a staff member of the University of Groningen. He publishes on elites, religion and nationalism in the Netherlands and Denmark in the modern period.

University of Groningen, P.O. Box 800, 9700 AV Groningen, the Netherlands – n.h.bijleveld@gmail.com

9 789087 045203